

NYUSUN *TATA BASA SUNDA KIWARI* **(Tarékah Ngabukukeun jeung Ngabakukeun Basa Sunda)**

Yayat Sudaryat

1. Kalungguhan jeung Pancén Basa Sunda

Basa Sunda mangrupa basa indung pikeun urang Sunda, boh nu mangkuk di Jawa Barat boh di saluareunana. Jumlah panyaturna ogé réa, malah di Indonésia kaasup basa daérah kadua panggedéna sabada basa Jawa.

Ku lantaran kaasup basa daérah nu masih dipiara tur diparaké ku masarakatna, hirup-huripna basa Sunda ogé ditangtayungan ku nagara. Luyu jeung UUD 1945, Bab XV, Penjelasan Pasal 36, anu nétélakeun yén “Di wewengkon-wewengkon anu mibanda basa sorangan, anu dipiara ku rayatna kalawan hadé-hadé (upamana basa Jawa, Sunda, Madura, jeung sajabana), éta basa-basa téh bakal diajénan jeung dipiara ogé ku nagara.” Dipiarana basa Sunda ku masarakatna ébréh tina tarékah anu dipilampah ku LBSS jeung Lembaga Swadaya Masarakat (LSM) lianna, katut penerbit dina medalkeun buku-buku sarta kalawarta Sunda. Ari dipiarana basa Sunda ku pamaréntah ébréh tina ayana pangajaran basa Sunda ti mimiti SD nepi ka SMP, ditambah ku sawatara SMU/SMK jeung paguron luhur saperti UPI, UNPAD, jeung UNPAS, sarta diadegkeunana Proyék Penelitian Bahasa dan Sastra Indonesia dan Daérah-Jawa Barat Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa, Balai Bahasa Bandung, jeung Balai Pengembangan Bahasa Daérah Dinas Pendidikan Propinsi Jawa Barat. Bukti lian dipiarana basa Sunda ku pamaréntah nya éta kaluarna Perda Propinsi Jawa Barat Nomor 5 Tahun 2003 perkara *Pemeliharaan Bahasa, Sastra dan Aksara Daérah serta Petunjuk Pelaksanaannya*.

Hirup kumbuhna basa Sunda raket patalina jeung kahirupan sosial-budaya anu makéna. Ku kituna, jaba ti jadi unsur budaya Sunda, basa Sunda miboga fungsi jadi wahana pikeun mekarkeun budaya Sunda deuih. Jaba ti éta, basa Sunda anu mibanda kalungguhan jadi basa daérah téh sagulung-sagalang jeung basa Indonésia katut basa asing. Balukarna di antara éta basa-basa téh pasosok.

Dina kalungguhanana jadi basa daérah, saperti nu dicindekkeun ku Seminar Politik Bahasa Nasional 1975 di Jakarta, basa Sunda miboga pancén atawa fungsi jadi (1) lambang kareueus masarakat Sunda, (2) lambang jatidiri (idéntitas) masa-rakat Sunda, (3) alat paguneman di lingkungan kulawarga jeung masarakat Sunda, (4) pangdeudeul basa nasional, (5) basa panganteur di sakola dasar (SD) di kelas-kelas munggaran pikeun ngalancarkeun pangajaran basa Indonésia jeung pangajaran lianna, sarta (6) alat pamekar jeung pangdeudeul budaya Sunda (ilikan Halim Éd., 1980:151).

Perkara kalungguhan jeung fungsi basa Sunda kungsi ditandeskeun deui dina Kongrés Basa Sunda V taun 1988 di Cipayung Bogor ku *Aweuhan Cipayung*, anu eusina galeuhna nyoko kana tujuh hal, nya éta (1) basa Sunda miboga kalungguhan jadi basa daérah, (2) basa Sunda miboga fungsi nu tangtu, (3) basa

Sunda jadi unsur budaya Sunda nu boga daya tur poténsi ngawewegkeun pribadi masarakat Jawa Barat dina ngukuhan katahanan nasional, (4) basa Sunda bisa dipaké pakakas dina ngadeudeul pangwangunan Jawa Barat, (5) basa Sunda ngeunteungkeun ajén-inajén budaya Sunda, (6) basa Sunda miboga adegan anu angger bari tetep nampa pangaruh luar, jeung (7) basa Sunda bakal leuwih mekar ku pangdeudeul rupining pihak.

2. Ragam Basa Sunda

Basa Sunda lahir bareng jeung lahirna masarakat Sunda katut budayana. Dina hirup kumbuhna, basa Sunda téh mibanda anékaragam basa. Ari ragam basa téh bisa disawang ti jihat nu makéna anu nyoko kana wewengkon, tahap atikan, jeung sikep panyaturna; basa tina jihat makéna anu nyoko kana jejer omongan, sarana, jeung sipat pasosokna.

Dipakéna basa Sunda téh keur sadirieun jeung keur ka batur. Keur sadirieun, nya éta dina waktu urang ngimpi, ngadunga, kukulutus, ngitung, jeung catetan poéan dina agénda pribadi. Keur ka batur, nya éta waktu urang palémék atawa komunikasi; nyatana pikeun alat campur gaul jeung papada urang Sunda atawa nu lain urang Sunda tapi geus bisa basa Sunda. Unggal golongan di masarakat Sunda, kayaning TNI, patani, pagawé, pajabat, pangusaha, guru, ulama, jeung murid, ngagunakeun basa Sunda dina ngabahas rupa-rupa jejer, saperti agama, pulitik, kamasarakatan, ékonomi, atikan, pangaweruh, jeung seni, sok sanajan ari lila jeung mindengna makéna basa Sunda mah béda-béda keur unggal golongan jeung unggal jejer téh.

Nurutkeun daérah dipakéna, basa Sunda téh leuwih loba dipaké di luar kota ti batan di jero kota. Unggal golongan masarakat anu aya di padésan, dina ngabahas rupa-rupa jejer téh, leuwih loba maké basa Sunda ti batan nu cicing di kota. Dipatalikeun kana kanyataan lolobana balaréa anu ngancik di padésan, atuh sabagian gedé padumuk Jawa barat téh condong maké basa Sunda mun medar rupa-rupa jejer téh.

Ragam basa anu dipaké di daérah atawa wewengkon téh geus lila disebut *basa Sunda wewengkon*. Ieu basa téh katangén tina lentong jeung kecap-kecapna. Perkara kecap-kecap basa Sunda wewengkon (lokabasa, dialék lokal, dialék régional, atawa régiolé) kungsi ditalungtik ku pokalna Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa, di antarana, dialék Sumedang (1977), Cianjur (1979), Ciamis (1979), Sérang (1980), Bogor (1981), Cinajur (1982), Subang (1982), Tasikmalaya (1983), jeung Purwakarta (1983). Jaba ti éta, aya dialék lokal nu ditalungtik ku pribadi saperti basa Sunda dialék Cirebon (Ayatrohaédi, 1978).

Dina taun 1912 Pamaréntah Kolonial Walanda ngumumkeun yén salasahiji basa wewengkon nu aya di tatar Sunda, nya éta basa Sunda di wewengkon Bandung jeung sabudeureunana, dijadikeun basa Sunda lulugu (baku, atawa standar). Kituna téh dumasar kana tinimbangan yén basa Sunda wewengkon Bandung bisa nyumponan sarat jadi basa lulugu lamun disawang tina jihat (1) basa pamaréntahan alam harita, (2) jumlah panyatur, (3) basa anu diajarkeun di sakola-

sakola, (4) réana buku anu ditulis ku basa Sunda, jeung (5) dipaké alat komunikasi nu bisa dipikaharti ku sakumna masarakat basa Sunda.

Ragam basa nurutkeun atikan formal ngabédakeun ayana *ragam basa nyakola* jeung *ragam basa teu nyakola*. Ragam basa ti panyatur anu nyakola ilaharna ébréh lebah ucapan foném-foném tina basa kosta, ngukuhan kaédah basa, boh tata basana boh undak usuk basana.

Ragam basa nurutkeun sikep panyatur raket patalina jeung kakawasaan, kalungguhan, sarta lomana antara panyatur, pamiarsa, jeung jalma nu dicaritakeun, disebut *undak usuk basa* atawa *tata krama basa*. Undak usuk basa enas-enasna mangrupa sopan santun makéna basa. Ku kituna, undak usuk basa sok dipasing-pasing jadi *ragam basa lemes (hormat)* jeung *ragam basa kasar (loma, atawa teu hormat)*. Ragam basa lemes aya dua rupa, nya éta *lemes keur batur* jeung *lemes keur sorangan*, anu bisa katitén wujudna dina (a) lisan atawa kecap, (b) pasemon, (c) rengkuh jeung peta, sarta (d) lentong anu merenah.

Ragam basa nurutkeun warna makéna basa disawang tina jihat jejer omongan, médium atawa sarana, jeung sipat pasosokna. Disawang tina jejer omongan aya *ragam basa urang réa (balaréa)* anu ilahar dipaké sapopoé jeung *ragam basa urang aré* nu dipaké husus dina widang jurnalistik, paélmuan (ilmiah), sastra, jeung agama. Disawang tina médium makéna aya *ragam basa lisan* anu dipaké dina paguneman atawa biantara, aya *ragam basa tulis* anu dipaké dina surat, koran, majalah, jeung buku.

Disawang tina jihat pasosokna, aya *ragam basa nyunda* jeung *ragam basa nu teu nyunda*. Ieu téh henteu ngandung harti masarakat Sunda ulah narima pangaruh tina basa lian. Nyerep unsur tina basa lian dimeunangkeun pisan, pangpangna dina hal pakeman-pakeman basa anyar dina basa Indonésia anu beuki loba tur popIlér sarta dina basa Sunda tacan aya sawandana. Munasabah nepi ka kitu téh lantaran média geusan mopulérkeunana kawilang réa pisan, boh média citak boh média éléktronik. Katambah deuih ku rupa-rupa kasempetan nu sipatna resmi, boh dina rapat-rapat boh dina lumangsungna prosés diajar-ngajar. Balukarna mindeng para panyatur basa Sunda minda-basa (alih kode) ku maké pakeman basa Indonésia nu tacan aya sasruanana anu pas dina basa Sunda. Sasat jadi basa nu campur aduk, anu baréto sok disebut basa Sunda *kamalayan* jeung ayeuna meureun disebut basa Sunda *kéndonésén*, tegesna basa Sunda nu kapangaruhan pisan ku basa Indonésia.

Aya hal nu jadi pangdorong dipakéna basa Sunda téh, salasihijina patali jeung batur nyarita. Lamun batur nyarita saluhureun, dorongan nyarita ku basa Sunda leuwih gedé batan ka sahandapeun. Bisa katangén, hiji anak nyarita ka kolotna ku basa Sunda, tapi ari jeung dulurna atawa babaturanana mah maké basa Indonésia atawa basa Sunda dicampur ku basa Indonésia.

Ari digunakeunana basa Sunda kapangaruhan ku latar, nya éta naha di imah, di pakumbuhan, atawa di kantor. Imah jadi latar tempat panglobana dipakéna basa Sunda, ditéma ku latar pakumbuhan sapopoé, jeung pangsaeutikna nya éta di kantor. Jaba ti éta, basa Sunda téh gedé pisan kapakéna dina kajadian

anu aya patalina jeung adat kabiasaan, upamana baé, dina ngalamar jeung seserahan. dalah di lingkungan nu sapopoéna geus kurang maké basa Sunda ogé, ari dina upacara-upacara kieu mah sok ngahaja ku basa Sunda.

Cindekna, basa Sunda dipaké ku balaréa, ti rupa-rupa golongan masarakat, boh di kota boh di pilemburan, dina nyaritakeun rupa-rupa jejer dina kahirupanana. Naon nu jadi jejer nu dicaritakeunana, ku saha nyaritana, di mana tempatna, iraha waktuna, patali jeung adat kabiasaan atawa henteu, éta téh nagtukeun dina milih basa naon anu dipaké, naha basa Sunda atawa basa Indonésia. Hal lianna anu milu nangtukeun nya éta kamampuh jalma nu nyarita dina maké basa Sunda jeung basa Indonésia.

3. Basa Sunda anu Bener tur Merenah

Pancén utama basa téh pikeun alat komunikasi. Ari komunikasi basa dina enas-enasna mah nepikeun amanat ka nu lian maké basa. Ngarah amanat téa nepina ka pamiarsa luyu jeung pamaksudan panyatur sarta teu matak pasalia paham, enggoning maké basa Sunda kudu bener tur merenah. *Basa anu bener* nya éta basa nu dipakéna kukuh kana aturan atawa kaédah basa. Ari *basa anu merenah* nya éta basa anu keuna larapna atawa luyu kana kontéks situasi makéna. Ku kituna, basa Sunda nu bener tur merenah kudu nyoko kana (1) undak-usuk basa, (2) saha nu maké basa jeung nu dicaritakeun, (3) adegan basa (galur omongan), (4) kasang tukang tempat, waktu, jeung suasana, (5) alat nu digunakeun, (6) rasa, nada, jeung ragam basa, sarta (7) amanat jeung tujuan omongan.

4. Basa Sunda Baku

4.1 Ciri Basa Sunda Baku

Basa baku atawa standar nya éta basa nu mibanda sipat vitalitas jeung intelektualitas. Hiji basa disebut miboga sipat *vitalitas* lamun éta basa téh mampuh tumuwuh jeung mekar kalawan anteb luyu jeung kaédah basana nu rélatif angger, tapi henteu kaku lantaran bisa barobah pikeun narima pangaruh basa lian, boh kandaga kecapna boh adeganana. Ku kituna, basa baku kudu stabilitas dinamis sipatna, anteb tur luwes kaédahna. Ari kaédah basa téh kudu mangrupa hasil tina kodifikasi basa, boh kodifikasi nu tumali jeung adegan basa boh kodifikasi nu tumali jeung bagbagan makéna basa.

Sipat nu kadua tina basa baku nya éta *intélétualitas*. Basa baku kudu boga kamampuh ilmiah nu bisa ngébréhkeun prosés mikir anu ruwed tina rupining kagiatan paélmuan, téknologi, informatika, jeung patali marga masarakatna. Ku kituna, masarakat nu intelék mah kudu maké basa kalawan éféktif, nya éta mampuh nepikeun amanat saloba-lobana ku wangunan basa nu ringkes tur keuna nepi ka teu nimbulkeun pasalia paham. Wujudiah basana ngébréhkeun daya nalar, pikiran anu ngéntép seureuh, tur manjing akal (logis).

Jaba ti éta, basa baku téh mibanda otonomi atawa wewenang pikeun tumuwuh jeung mekar di wewengkon masarakat nu makéna. Basa baku lain hiji-

hijina ragam basa, ngan jadi calecer keur ragam basa lianna deuih. Basa baku leuwih nyoko kana ngaragemkeun jeung ngalulugukeun kaédah basa, tapi lain hartina ngakurkeun sakumna ragam basa.

Basa baku bisa tumerap kana basa naon baé, kaasup kana basa Sunda. Ari basa baku mangrupa salasihiji ragam basa nu geus ditetepkeun tur dikukuhan ku masarakat pikeun jadi calecer makéna. Basa Sunda baku miboga pancén pikeun ngaraketkeun tali mimitran di antara para panyatur basa Sunda, pikeun némbongkeun jatidiri para panyatur nu bisa ngandelan rasa kapribadian kasundaan, pikeun pananda komara atawa wibawa panyaturna, jeung pikeun calecer atawa raraga acuan maké basa nu bener. Ieu ragam basa ilaharna dipaké di lingkungan masarakat nu nyakola. Ku kituna, basa Sunda baku téh kudu nyoko kana sababaraha hal, di antarana,

- (1) basa Sunda lulugu, lain basa Sunda wewengkon;
- (2) basa Sunda tulis saperti anu dipaké dina bahasan, élmu pangaweruh, jeung buku pangajaran;
- (3) basa Sunda nu dipaké di hareupeun balaréa, saperti dina biantara jeung ngajar; jeung
- (4) basa Sunda anu ngukuhan kaédah basa, boh éjahan, tata basa, boh undak usuk basana.

4.2 Tarékah Ngabakukeun Basa Sunda

Basa Sunda terus tumuwuh tur mekar saluyu jeung mekarna kahirupan kabudayaan masarakatna. Mekarna basa Sunda ébréh pangpangna tina kandaga kecapna. Jaba ti kandaga kecapna, mekar jeung robahna basa Sunda ébréh tina sistem jeung adegan basana deuih. Upamana baé, adegan kalimah “*Ijidna téh jaba ti ka kuring, ogé ka pamajikan*”, kiwari geus ilahar dipaké ku panyatur basa Sunda. Padahal mah dina tata basa Sunda baku (heubeul), éta adegan kalimah téh kuduna “*Ijidna téh jaba ti ka kuring, ka pamajikan deuih*”. Ku ayana parobahan saperti kitu, para panyatur basa Sunda téh sok jadi mangmang dina milih kalimah mana anu adeganana bener, utamana mah keu para guru nu sapopoéna icikibung dina dunya atikan. Malah teu saeutik para panyatur basa Sunda nu sok tumanya, nu mana jeung nu kumaha ari basa jeung tata basa Sunda baku téh.

Kaayaan kitu téh tangtu baé lain antepun, tapi kudu gancang-gancang diungkulan. Salasihiji tarékahna ku cara nyusun tata basa baku Sunda, anu bisa ngajawab kalawan keuna sajumlahing masalah adegan basa. Ku kituna, tata basa baku kudu disusun dumasar kana kanyataan makéna basa sangkan bisa dipaké calecer ku para panyaturna.

Tarékah ngabakukeun basa Sunda geus ti béh ditu mula, malah ti mangsa kolonial Walanda kénéh, anu ayeuna dipilampah mah ngan sakadar lajuning laku tina tarékah anu geus aya saméméhna. Ku kituna, tulisan-tulisan anu geus nyampak boh nu mangrupa buku jeung artikel boh anu mangrupa hasil panalungtikan, rék dipaké babon.

Basa Sunda anu dibakukeun ilaharna tumali jeung kandaga kecap, éjahan, jeung tata basa. Kandaga kecap atawa kabeungharan kecap téh disusun nurutkeun abjad dina buku anu disebut *kamus*. Tarékah nyusun kamus kungsi dilaksanakeun ku Roorda (1841), Wilde (1841), Dalem Pancaniti (1843), Rigg (1862), Grashuis (1874), Blusse (1877), Geerdink (1862, 1875), Oosting (1879, 1882), Coolsma (1884), Kartawinata (1889), Brons Middel (1899, 1903), jeung Satjadibrata (1944). Ari kiwari nu dibakukeun tur dipararé ku masarakat Sunda nya éta *Kamus Umum Basa Sunda* pedalan LBSS (1975).

Tumali jeung éjahan basa Sunda, kungsi disusun rencana éjahan ku Holle & Engelmann (1873) “Palanggeran Nuliskeun Basa Sunda ku Aksara Walanda” (Balé Pustaka, 1912), *Aturan Nuliskeun Basa Sunda ku Aksara Jawa* (Grashuis, 1882) jeung Djajadiredja (1927). *Palanggeran Ejaman Basa Sunda ku Aksara Jawa pikeun Sakola Dasar* (Soeria Di Radja, 1930), *Éjahan Basa Sunda ku Aksara Latén* (LBSS, 1959). *Palanggeran Nuliskeun Aksara Sunda ku Aksara Latén* (Tisnawerdaya, 1972), *Pedoman Umum Éjahan Basa Sunda yang Disempurnakan* (Lembaga Bahasa Nasional, 1974; Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa, 1977), Ejaman basa Sunda nu dibakukeun tur dipararé kiwari nya éta *Palanggeran Éjahan Basa Sunda* (Jurusan Bahasa Sunda FPBS IKIP Bandung, 1989).

Tumali jeung tata basa Sunda, kungsi disusun buku-buku tata basa Sunda boh ku pribadi boh kelompok. Buku-buku tata basa nu kungsi medal, di antarana, karangan Coolsma (1873, 1904, 1985), Oosting (1884), Ardiwinata (1916, 1984), Kats & Soeriadiradja (1927), Lezer (1931), Adiwidjaja (1951), Nataprawira (1953), Sadkar (1955), Tisnawerdaya (1955, 1975), Wirakusumah & Djajawiguna (1969), Salmun (1969), Robins (1970, 1982), Permana (1981), Faturohman (1982), Sudaryat (1985, 1991), jeung Prawirasumantri (1990).

Jaba ti éta, teu saeutik hasil panalungtikan anu ngabahas perkara tata basa anu dilaksanakeun ku pokalna Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa, di antarana, hasil panalungtikan Sutawijaya (1977, 1981, 1985), Prawirasumantri (1979, 1984, 1987), Marzuki (1980), Mulyono (1981), jeung Rusyana (1985).

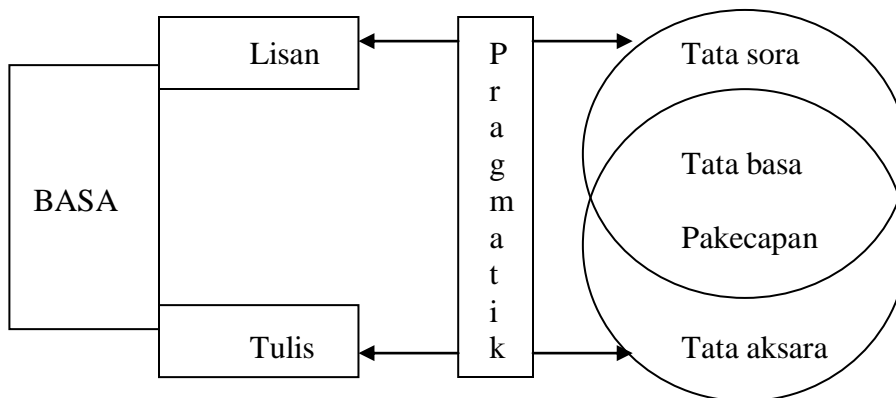
Sabada dititénan, tétéla dina buku-buku tata basa téh loba istilah nu henteu persis sarua boh wangunna boh hartina, sanajan gejala basana mah sarua. Sok komo ari ambahan bahan jeung éntép seureuh (sistematika) katut pedaranana mah béda-béda pisan. Malah sakapeung mah aya nu tojajiah atawa patukang tonggong. Upamana waé, ngeunaan warna kecap, wangun kecap, warna kalimah, wangun kalimah, jeung rucatan kalimah. Dina kaayaan sarupa kitu, bisa jadi matak ngabingungkeun nu dialajar basa, komo bari jeung tacan sadia kamus istilah tata basa mah, matak beuki lieur baé, ka saha nya kudu nanyakeun. Padahal pan ari basa Sundana mah éta-éta kénéh. Ku kituna, munasabah pisan lamun dina Kongrés Basa Sunda VI 1993 di Bandung diputuskeun kudu nyusun tata basa baku basa Sunda. Pikeun nyumponan éta kabutuh, nya disusun ieu buku tata basa Sunda.

5. Ambahan Tata Basa Sunda

Istilah *tata basa* miboga harti anu jembar jeung harti anu heureut. Dina harti anu jembar, tata basa téh sok disaruakeun jeung sistem basa atawa kaédah basa, nya éta aturan-aturan anu ngadumaniskeun sora jeung harti. Dina harti anu heureut, tata basa téh ngan ngawengku tata kecap jeung tata kalimah.

Dina ieu buku digunakeun istilah tata basa dina harti anu jembar, nya éta minangka sistem basa anu miboga sababaraha subsistem kayaning tata sora, tata kecap, tata kalimah, jeung tata wacana. Éta subsistem basa téh patali jeung *tata harti (sémantik)*. *Tata sora (fonologi)* mangrupa ulikan cara ngawangun jeung cara nata sora basa. Ieu subsistem raket patalina jeung *tata aksara (grafémik, grafologi)*, anu ngulik aksara katut éjahan. *Tata kecap (morfologi)* ngulik adegan kecap, ari *tata kalimah (sintaksis)* ngulik adegan kalimah. Tata basa kaasup salasahiji hasil tina kodifikasi basa, anu eusina mangrupa raraga kaédah basa nu bakal didagingan ku *pakecapan, kandaga kecap*, atawa *léksikon*, anu diulik ku *léksikologi*. Pakecapan anu geus disusun kalawan alfabétis atawa nurutkeun runtuyan abjad Latén disebutna kamus, anu diulik ku tata kamus (*léksikografi*).

Sistem, kaédah, atawa adegan basa dipatalikeun kana makéna basa, boh lisan (nyarita jeung ngaregepkeun) boh lisan (nulis jeung maca), ku kaédah husus nu disebut *pragmatik*. Kaédah dina pragmatik dipaké geusan nangtukeun luyu henteuna kaédah basa kana makéna basa dina hiji kontéks situasi; nangtukeun bener jeung merenah henteuna makéna basa dina waktu komunikasi. Pragmatik ngalibetkeun unsur basa pangjembarna nu disebut wacana. Ku kituna, sistem basa ogé ngawengku *pragmatik* atawa *tata wacana*. Patalina di antara subsistem basa katut makéna basa bisa dibagankeun di handap ieu.

Ambahan tata basa Sunda dina ieu buku kakara ngawengku opat widang, nya éta (1) tata sora (fonologi), (2) tata kecap (morfologi), (3) tata kalimah (sintaksis), jeung (4) tata wacana (pragmatik). Ieu opat subsistem basa téh masing-masing dipedar dina Bab II nepi ka Bab V, saperti ébréh di handap ieu.

Dina *Bab II Tata Sora* dipedar tujuh perkara, nya éta (1) ambahan tata sora; (2) sora basa, foném, jeung aksara; (3) alat ucap; (4) cara ngawangun jeung sebaran vokal; (5) cara ngawangun jeung sebaran konsonan; (6) runtuyan sora, engang, jeung kecap (adegan engang, runtuyan vokal, runtuyan konsonan, jeung

kluster); (7) ciri supraségmental; jeung (8) rinéka sora (sirnaan, swarabakti, bagentén, métatésis, jeung asimilasi).

Dina *Bab III Tata Kecap* dipedar tujuh perkara, nya éta (1) ambahan tata kecap; (2) kecap (wangenan, pangwuwuh, wangunan, jeung warna); (3) kecap barang (wangenan, wanda, jeung wangun); (4) kecap pagawéan (wangenan, wanda, jeung wangun); (5) kecap sipat (wangenan, wanda, jeung wangun); (6) kecap bilangan (wangenan, wanda, jeung wangun); (7) kecap pancén (wangenan, wanda, jeung wangun). Wanda kecap pancén ngawengku kecap panambah, kecap panyambung, kecap pangantét, jeung kecap panyeluk. Unggal subwarna kecap pancén masing-masing dipedar tina jihat fungsi jeung hartina. Jaba ti éta, dina lebah kecap dipedar dua hal anu kaitung anyar, nya éta perkara (a) pangwangun kecap, anu disebut jangkar, bakal, bagal, cakal, jeung puhu kecap; sarta (b) pangwuwuh kecap, anu disebut afiks (rarangkén), proléksém (pangdeudeul), formatif (pamaseuk), jeung klitik (sénggéh). Dipatalikeun kana morfém, aya nu disebut morfém bébas (puhu kecap), morfém kauger (cakal, pangdeudeul, jeung rarangkén), sarta morfém madyabébas (paryikel, bagal kecap, jeung klitik).

Dina *Bab IV Tata Kalimah* dipedar perkara (1) ambahan tata kalimah; (2) frasa (wangenan, wanda, jeung warna); jeung (3) kalimah (wangenan, unsur, wangun, arna, wanda, jeung eusi). Wanda frasa ngawengku frasa éndoséntris (koordinatif, apositif, atributif, objéktif, jeung konéktif) jeung frasa éksoséntiris (rélasional/diréktif, konjungSIONAL). Wangun kalimah ngawengku (a) kalimah salancar (basajan jeung jembar); (b) kalimah rangkepan (satata jeung sumélér); (c) kalimah ringkesan (singgetan, runtuyan, sambungan, tambahan, jeung jawaban); jeung (d) kalimah singget (salam, panyeluk, panggero, judul, motto, inskripsi). Warna kalimah ngawengku kalimah pagawéan jeung kalimah tanpagawéan (barang, sipat, bilangan, jeung pangantét). Kalimah pagawéan miboga sababaraha wanda, nya éta kalimah tanlaju jeung kalimah milaju (ékalaju, madyalaju, jeung dwilaju). Kalimah milaju bisa mangrupa kalimah migawé, dipigawé, migawé manéh, silihbales, jeung kalimah kahanan. Eusi atawa fungsi kalimah dibédakeun kalimah wawaran, kalimah pananya, kalimah paréntah, jeung kalimah panyeluk.

Dina *Bab V Tata Wacana* dipedar perkara (1) ambahan tata wacana; (2) ciri-ciri wacana; (3) wujudiah wacana (pakakas jeung unsur-unsur); (4) kontéks wacana (undak usuk/tatakrama basa; nu maké basa jeung nu dicaritakeun; galur omongan; kasang tukang (tempat, waktu, suasana); alat nu digunakeun; rasa, nada, jeung ragam basa; sarta amanat omongan); (4) adegan wacana (wangenan, kohési, kohérénsi); jeung (5) ragam wacana (wanda, wangun, jeung warna).

.

.

DAPTAR EUSI

PANGANTEUR.....	v	
DAPTAR EUSI.....	vi	
BAB I	BUBUKA.....	1
	1.1 Kalungguhan jeung Pancén Basa Sunda.....	1
	1.2 Ragam Basa Sunda.....	1
	1.3 Basa Sunda anu Bener tur Merenah.....	7
	1.4 Basa Sunda Baku.....	7
	1.4.1 Ciri Basa Sunda Baku.....	7
	1.4.2 Tarékah Ngabakukeun Basa Sunda.....	9
	1.5 Ambahan Tata Basa Baku Basa Sunda.....	11
BAB II	TATA SORA.....	13
	2.1 Sora basa, Foném, jeung Aksara.....	13
	2.2 Vokal.....	16
	2.2.1 Cara Ngawangun Vokal.....	16
	2.2.2 Sebaran Vokal.....	23
	2.3 Konsonan.....	23
	2.3.1 Cara Ngawangun Konsonan.....	23
	2.3.2 Sebaran Konsonan.....	31
	2.4 Runtuyan Sora, Engang, jeung Kecap.....	32
	2.4.1 Adegan Engang.....	33
	2.4.2 Runtuyan Sora.....	34
	2.4.2.1 Runtuyan Vokal.....	34
	2.4.2.2 Runtuyan Konsonan.....	36
	2.4.3 Kluster.....	43
	2.5 Ciri Supraségmétal.....	46
	2.6 Rinéka Sora.....	47
	2.6.1 Sirnaan.....	48
	2.6.2.1 Sirnapurwa.....	48
	2.6.2.2 Sirnamadya.....	48
	2.6.2.3 Sirnawekas.....	48
	2.6.2 Swarabakti.....	48
	2.6.2.1 Swarabakti Awal.....	48
	2.6.2.2 Swarabakti Tengah.....	48
	2.6.2.3 Swarabakti Ahir.....	48
	2.6.3 Bagentén.....	49
	2.6.3.1 Bagentén Vokal.....	49
	2.6.3.2 Bagentén Konsonan.....	50
	2.6.4 Métatésis.....	51
	2.6.5 Asimilasi.....	51
BAB III	TATA KECAP.....	48

3.1 Ambahan Tata Kecap.....	48
3.2 Kecap.....	50
3.2.1 Wangenan Kecap.....	50
3.2.2 Pangwangun Kecap.....	51
3.2.2.1 Morfém jeung Kecap.....	51
3.2.2.2 Wujud Morfém: Morfem jeung Alomorf.....	51
3.2.2.3 Jangkar, Bakal, Bagal, Cakal, jeung Puhu.....	54
3.2.2.4 Wangun Asal jeung Wangun Dasar.....	55
3.2.3 Pangwuwuh Kecap.....	56
3.2.3.1 Afiks, Proléksém, Formatif, jeung Klitik.....	56
3.2.4 Wangun Kecap.....	59
3.2.4.1 Kecap Salancar.....	59
3.2.4.2 Kecap Rundayan.....	59
3.2.4.3 Kecap Rajékan.....	60
3.2.4.4 Kecap Kantétan.....	61
3.2.4.5 Kecap Wancahan.....	63
3.2.5 Warna Kecap.....	63
3.3 Kecap Barang (Nomina).....	64
3.3.1 Wangenan Kecap Barang.....	64
3.3.2 Wanda Kecap Barang.....	65
3.3.3 Wangun Kecap Barang.....	68
3.4 Kecap Pagawéan (Verba).....	86
3.4.1 Wangenan Kecap Pagawéan.....	86
3.4.2 Wanda Kecap Pagawéan.....	86
3.4.3 Wangun Kecap Pagawéan.....	88
3.5 Kecap Sipat (Adjéktiva).....	106
3.5.1 Wangenan Kecap Sipat.....	106
3.5.2 Wanda Kecap Sipat.....	106
3.5.3 Wangun Kecap Sipat.....	107
3.6 Kecap Bilangan (Numeralia).....	132
3.6.1 Wangenan Kecap Bilangan.....	132
3.6.2 Wanda Kecap Bilangan.....	132
3.6.3 Wangun Kecap Bilangan.....	132
3.7 Kecap Pancén (Partikel).....	136
3.7.1 Wangenan Kecap Pancén.....	136
3.7.2 Wangun Kecap Pancén.....	136
3.7.3 Wanda Kecap Pancén.....	138
3.7.3.1 Kecap Panambah (Advérbia).....	138
3.7.3.2 Kecap Panyambung (Konjungsi).....	144
3.7.3.3 Kecap Pangantét (Préposisi).....	146
3.7.3.4 Kecap Panyeluk (Interjéksi).....	160
BAB IV TATA KALIMAH.....	161

4.1 Hakekat Tata Kalimah.....	161
4.1.1 Wangenan Tata Kalimah.....	161
4.1.2 Ambahan Tata Kalimah.....	161
4.2 Frasa.....	162
4.2.1 Wangenan Frasa.....	162
4.2.2 Wanda Frasa.....	162
4.2.2.1 Frasa Endosentrik.....	163
4.2.2.2 Frasa Eksosentris.....	166
4.2.3 Warna Frasa.....	167
4.2.3.1 Frasa Nominal.....	167
4.2.3.2 Frasa Verbal.....	174
4.2.3.3 Frasa Adjektival.....	180
4.2.3.4 Frasa Numeral.....	184
4.2.3.5 Frasa Preposisional.....	187
4.3 Kalimah.....	188
4.3.1 Wangenan Kalimah.....	189
4.3.2 Unsur Kalimah.....	190
4.3.3 Wangun Kalimah.....	194
4.3.3.1 Kalimah Salancar.....	194
4.3.3.1.1 Kalimah Basajan.....	194
4.3.3.1.2 Kalimah Jembar.....	194
4.3.3.2 Kalimah Rangkaian.....	199
4.3.3.2.1 Kalimah Ngantet	199
4.3.3.2.2 Kalimah Sumeler.....	209
4.3.3.3 Kalimah Ringkesan.....	219
4.3.3.3.1 Kalimah Singgetan.....	219
4.3.3.3.2 Kalimah Runtuyan.....	221
4.3.3.3.3 Kalimah Sambungan.....	222
4.3.3.3.4 Kalimah Tambahan.....	223
4.3.3.3.5 Kalimah Jawabann.....	224
4.3.3.4 Kalimah Singget.....	225
4.3.3.4.1 Kalimah Salam.....	225
4.3.3.4.2 Kalimah Panyeluk.....	225
4.3.3.4.3 Kalimah Panggero.....	226
4.3.3.4.4 Kalimah Judul.....	227
4.3.3.4.5 Kalimah Motto.....	227
4.3.3.4.6 Kalimah Inskripsi.....	228

BAB V

TATA WACANA	
5.1 Ambahan Tata Wacana.....	
5.2 Wangenan Wacana.....	

5.3 Unsur-unsur Wacana.....	
5.3.1 Dialog jeung Tutukeuran.....	
5.3.2 Monolog.....	
5.3.3 Paragraf.....	
5.3.4 Kalimah.....	
5.4 Pakakas Wacana.....	
5.4.1 Déiksis.....	
5.4.2 Praduga.....	
5.4.3 Laku basa.....	
5.4.4 Implikatur Konvérsasi.....	
5.4.5 Adegan Konvérsasi.....	
5.5 Kontéks Wacana.....	
5.5.1 Undak usuk atawa Tatakrama Basa.....	
5.5.2 Nu Maké Basa jeung Nu Dicaritakeun.....	
5.5.3 Galur Omongan.....	
5.5.4 Kasang Tukang Tempat, Waktu, Suasana..	
5.5.5 Alat nu Digunakeun.....	
5.5.6 Rasa, Nada, jeung Ragam Basa.....	
5.5.7 Amanat jeung Tujuan Omongan.....	
5.6 Adegan Wacana.....	
5.6.1 Wangenan Adegan Wacana.....	
5.6.2 Kohési.....	
5.6.2.1 Kohési Gramatikal.....	
5.6.2.2 Kohési Léksikal.....	
5.6.2.3 Konjungsi.....	
5.6.3 Kohérénsi.....	
5.6.3.1 Kohérénsi Référensial.....	
5.6.3.2 Kohérénsi Tékstual.....	
5.7 Wangun Wacana.....	
5.7.1 Wacana Narasi.....	
5.7.2 Wacana Deskripsi.....	
5.7.3 Wacana Eksposisi.....	
5.7.4 Wacana Argumentasi.....	
5.8 Warna Wacana.....	
5.8.1 Wacana Fiksi.....	
5.8.2 Wacana Non-fiksi.....	
5.9 Wanda Wacana.....	
5.9.1 Wacana Lisan.....	
5.9.2 Wacana Tulis.....	

NYUSUN *TATA BASA SUNDA*

(Tarékah Ngabukukeun jeung Ngabakukeun Basa Sunda)

MAKALAH

Dipidangkeun dina Acara Paturay Tineung Pangsiunan

Dosén Jurusan Pendidikan Bahasa Daérah FPBS UPI

Bandung, 28 Februari 2004

ku

H. Abud Prawirasumantri

H. Karna Yudibrata

Yayat Sudaryat

**JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS PENDIDIKAN BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS PENDIDIKAN INDONESIA**

2004

Perkara kalungguhan jeung fungsi basa Sunda kungsi ditandes-keun deui dina Kongrés Basa Sunda V taun 1988 di Cipayung Bogor ku *Aweuhan Cipayung* anu eusina kieu.

- a. Basa Sunda, anu ditetepkeun ku Seminar Politik Bahasa Nasional 1975 di Jakarta minangka basa daérah di Indonesia ditarima ku kalagawaan haté sabab luyu jeung Penjelasan Pasal 36, Bab XV, UUD 1945 jeung jiwa Sumpah Pemuda 1928 anu katilu, anu unina “bangsa Indonésia menjunjung tinggi bahasa persatuan bahasa Indonesia”.
- b. Basa Sunda anu fungsina geus ditetepkeun ku Seminar Politik Bahasa Nasional 1975 kudu diwujudkeun dina kanyataan sangkan basa Sunda bener-bener jadi (1) kareueus masarakat Sunda, (2) alat paguneman nu éféktif di masarakat Sunda, (3) basa panganteur di sakola dasar (SD) di kelas-kelas munggaran pikeun ngalancarkeun pangajaran basa Indonésia jeung pangajaran lianna, jeung (4) basa geusan mekarkeun budaya Sunda.
- c. Basa Sunda téh salasihiji unsur budaya nu poténsial tur boga daya keur ngawewegkeun pribadi sabagian gedé warga negara Indonésia di Jawa Barat anu bisa ngadeudeul kana ngawujudna katahanan nasional.
- d. Basa Sunda anu digunakeun ku sabagian gedé masarakat Jawa Barat bisa dipaké ngadeudeul pangwangunan, babakuna dina magunemkeun informasi jeung balaréa, sarta keuna dipaké panuyun kana hal-hal anu hadé sabab luyu jeung daya regepna.
- é. Basa Sunda téh wujud nu ngeunteungkeun ajén-inajén budaya nu positif kudu dilanggengkeun sarta digunakeun jadi salasihiji bahan pikeun ngawangun kabudayaan anu panceg pribadina, boh wangun budaya daérah boh budaya nasional.
- f. Basa Sunda boga adegan anu rélatif stabil tur némbongkeun cicirénna anu angger, tapi ogé miboga sipat dinamis anu sanggup narima jeung nyurupkeun pangaruh ti luar kana adeganana, boh dirarancang boh

boh kalawan alamiah, nepi ka basa Sunda jadi basa nu bisa ngindung ka usum ngabapa ka jaman bari dumuk kaédahna.

- g. Basa Sunda bakal leuwih mekar, upama aya hiji lembaga anu miboga garapan nguruskeun basa jeung sastra Sunda hususna, sarta budaya Sunda umumna, ditambah ku ayana pangdeudeul ti masarakat jeung pamaréntah anu mangrupa gagasan jeung kawijakan, program katut pakeun geusan ngalaksanakeunana.